

В.М. Остапко, О.Г. Муленкова, С.А. Приходько

ПЕРСПЕКТИВНІ БОТАНІЧНІ ОБ'ЄКТИ ДЛЯ ВКЛЮЧЕННЯ ДО ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

охорона фіторізноманіття, природно-заповідний фонд, екомережа, флора-ізолят, Донецька область

Вступ

Ефективна регіональна екологічна мережа може забезпечити збереження та відтворення характерних для території Донецької області природних ландшафтів та біотичної різноманітності, а особливо популяцій рідкісних видів рослин [12, 16, 17]. Її структурні елементи, основою яких є природно-заповідні території, мають скласти суцільну мережу природних та наближених до них за походженням, структурою та складом біорізноманіття, а також характером ландшафтів територій [6, 7, 18].

Ботанічні дослідження є основою наукового обґрунтування нових об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) та корегування територій вже існуючих, що функціонують і входять до складу структурних елементів проєктованої регіональної екомережі [5, 14]. Вони також важливі для визначення доцільності існування у складі ПЗФ окремих природних ділянок, зміни їхніх природоохоронних категорій і режимів, площ, конфігурацій та розміщення деяких з них.

Як показала практика, в умовах антропогенно трансформованого середовища, що є характерним для Донецької області, саме площа природно-заповідної території є основним показником рівня резервації та соціологічної ефективності, на відміну від регіонів, де природне середовище можна вважати слабко освоєним. Але просторова структура великих об'єктів ПЗФ та природних ядер фіторізноманітності, що не входять до його складу, часто характеризується як несправжньоострівна унаслідок територіальних розривів, утворених сільськогосподарськими угіддями, інфраструктурою населених пунктів, трасами, промисловими майданчиками тощо. Середні, малі та карликові (за площею) природні ядра фіторізноманітності є «островами» – флорами-ізолятами – в антропогенно зміненому середовищі, вони також мають високу фітосоціологічну цінність [2].

Фітосоціологічно цінні флори-ізоляти та їхні кластери, які є перспективними для включення до складу ПЗФ в Донецькій області та регіональної екомережі, в основному знаходяться в урбанізованій частині Донецького кряжу та на освоєних під сільськогосподарські угіддя територіях Північного Приазов'я. Але представленими у цій роботі ділянками перспективи розширення ПЗФ в Донецькій області не обмежуються.

Мета і завдання дослідження

На меті даного дослідження є визначення фітосоціологічно цінних ділянок, перспективних на включення до складу ПЗФ та формування на їхній основі регіональної екомережі. Відповідно цього, поставлено наступні завдання: надати конкретні вказівки стосовно наявності таких ділянок; провести коротке ботанічне обґрунтування необхідності їхньої територіальної охорони.

Об'єкти і методика дослідження

Багаторічними, починаючи з 1966 року, ботанічними дослідженнями, що були проведені вченими Донецького ботанічного саду НАН України, охоплено значну частину Донецького кряжу, Приазовської височини, Приазовської берегової рівнини, частково західну частину Донецької області, що відноситься до басейну Дніпра. В результаті цього було підготовлено наукові обґрунтування для організації багатьох природно-заповідних територій. Значна частина

виявлених фітосозологічно цінних ділянок ще потребує включення до складу ПЗФ. Саме такі території стали об'єктами цього дослідження.

Середня площа об'єктів ПЗФ для Донецької області становить 819 га, що перевищує необхідний мінімум площі «елементарної природоохоронної одиниці». Але при детальному аналізі встановлено, що 65% об'єктів ПЗФ мають площу меншу за 100 га. Просторово вони розташовані нерівномірно, а їхня загальна площа значно відрізняється за фітосозологічними секторами, басейнами річок [8]. Для збільшення природоохоронної ефективності «дрібних» ділянок найбільш доцільним є об'єднання їх у кластери з подальшим оголошенням на їхній основі єдиних об'єктів ПЗФ, які у регіональній екомережі виконують функції ключових територій. Можливо також включення їх до складу вже існуючих природно-заповідних об'єктів загальнодержавного і місцевого значення. А саме: природних заповідників, національних природних парків (НПП), регіональних ландшафтних парків (РЛП). Це може забезпечити охорону біорізноманіття на популяційному рівні, а також природних оселищ рослин [15]. Також це сприятиме ефективному використанню флористичних принципів формування регіональної екомережі – збереження та відтворення природного багатства флори та флористичного континууму басейнів річок [9]. Адже басейновий принцип закладено в основу формування екомережі: річкові системи є цілісними у геосистемному відношенні, а їхні флори є єдиними флористичними комплексами з характерним складом раритетних фракцій. Навіть на рівнинній місцевості межі басейну ріки визначаються природно, що дозволяє розглядати його як флористично єдину систему, більш-менш автономну, яка охоплює всі екологічні ніші як у поздовжньому, так і в поперечному напрямках. Тобто, водозбірні басейни являють собою спеціалізовані геосистеми, обмежувачим фактором яких є саме функціональність річок. Тому в умовах рівнинної місцевості та вкрай трансформованого людиною рослинного покриву, що характерно для Донецької області, водозбірні басейни річок у цій роботі розглядаємо як фітосозологічні хоріони. Їхня природоохоронна ефективність визначається за наступними критеріями:

- загальна площа природно-заповідних та перспективних для заповідання територій;
- представленість типових та рідкісних флорокомплексів;
- ступінь охоплення охороною виявлених популяцій рідкісних видів та созофітів.

Долини річок та узбережжя Азовського моря у регіональній екомережі виконують функції екокоридорів різних рівнів (національного, регіонального, локального).

Запропоноване нами ботанічне обґрунтування перспективних до заповідання нижчеозначених територій – це перший етап, необхідний для оголошення природно-заповідної території. Подальше опрацювання цього питання, особливо визначення площ та конфігурацій конкретних об'єктів, потребує проведення відповідних узгоджень з адміністраціями на місцях. Додержуючись басейнового принципу формування регіональної екомережі, природні об'єкти, що пропонуємо на включення до складу ПЗФ, згруповано залежно від їхньої приуроченості до басейнів певних річок. У подальшому для зручності пошуку кожного з об'єктів їхні місцезнаходження наведено з прив'язкою до конкретних територіально-адміністративних одиниць (район (р-н), населений пункт).

Для ландшафтів Донеччини характерним є яружно-балковий тип, що зумовлює наявність у рослинному покриві в одній флорі-ізоляті байрачних дібров, степових ділянок, які переходять у лучні та прибережно-водні фітоценози. Тому для кожного адміністративного району спочатку надається перелік типової рослинності, а потім для кожного об'єкту окремо ті типи, що не входять до переліку або унікальні. Кожна природна ділянка, з числа запропонованих нами, характеризується високим флористичним багатством, наявністю рідкісних і раритетних видів. Але увагу акцентуємо лише на тих видах, що мають історико-географічне значення, чи виявлені в одиничних місцезнаходженнях у межах Донецької області, або найбільш характерні для конкретного флорокомплексу. У дужках надано номер ділянки, який відповідає позначенням на картосхемі (рис.).

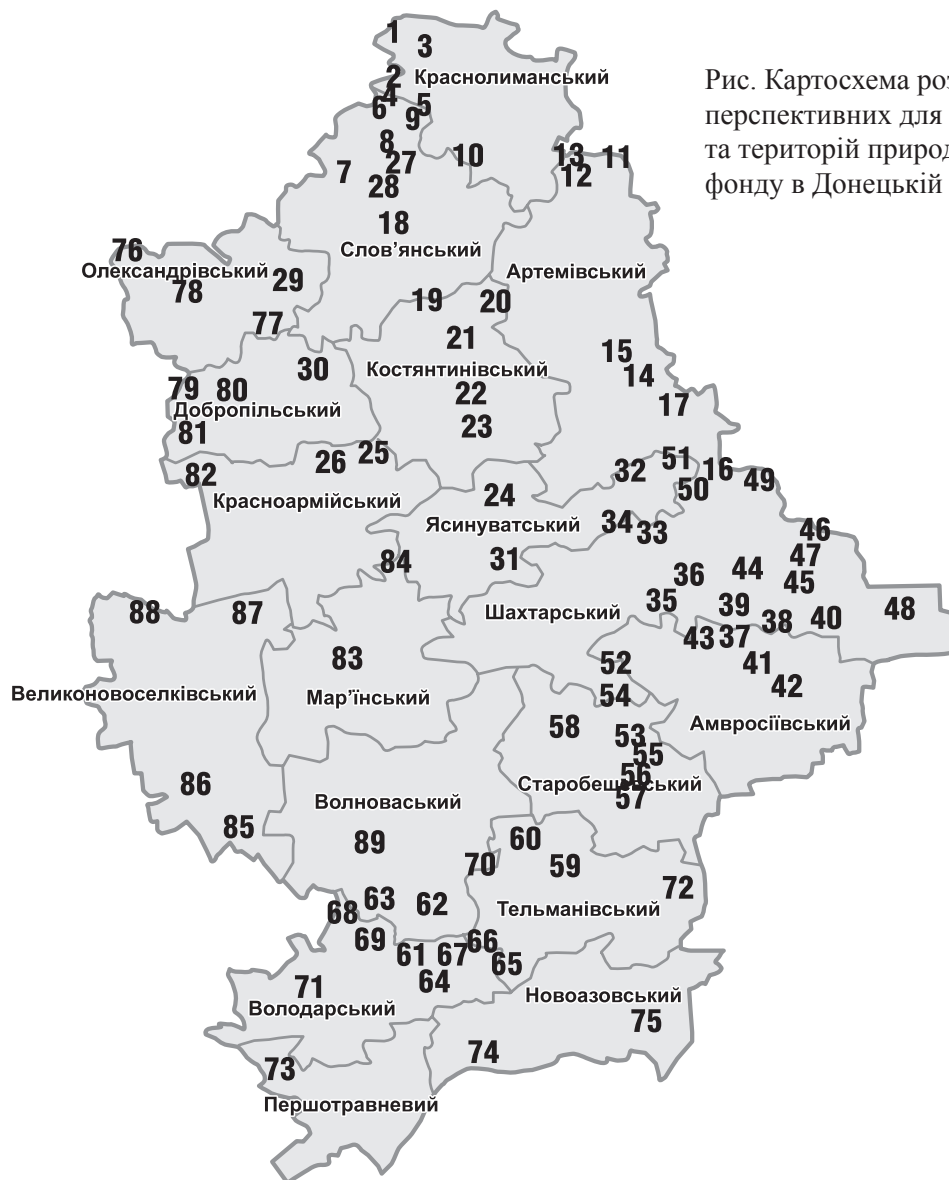

Рис. Картохема розташування ділянок, перспективних для збільшення об'єктів та територій природно-заповідного фонду в Донецькій обл.

Результати дослідження та їх обговорення

За результатами дослідження доведено можливість збільшення загальної площі територій ПЗФ з 3,46%, за даними Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Донецькій області на 01.01.2012 р., до понад 5% від площі області [14]. Це передбачає як обґрунтування оголошення нових об'єктів ПЗФ, так і розширення уже існуючих, які складають основу регіональної екомережі.

Значна кількість фітосозологічно цінних флор-ізолят, що збереглися в умовах антропогенного навантаження, приурочені до басейну р. Сіверський Донець. З метою збільшення представленості флорокомплексів, зокрема азональних типів рослинності, запропоновано розширення території НПП «Святі Гори» шляхом приєднання фітосозологічно цінних природних об'єктів, що знаходяться у Краснолиманському і Слово'янському р-нах [1, 13].

У Краснолиманському р-ні до охорони запропоновано природні ліси з *Pinus sylvestris* L., заплавні діброви, чорновільхові трясовини, псамофітний степ, лучний, болотний, гідрофільний флорокомплекс в околицях с. Яцьківка і с. Рубці, а також територія, що прилягає до Червонооскільського водосховища (басейн лівої притоки р. Сіверський Донець – р. Оскіл): *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, *Dactylorhiza incarnata* L. Соб (єдине місцезнаходження в Донецькій обл.) (1). Ділянка між с. Студенок Харківської обл. та залізничною станцією Соснове

Донецької обл.: *Centaurea protogerberi* Klokov (єдине місцезнаходження), *Leontodon danubialis* Jacq. та *Tragopogon tanaiticus* Artemcz. (одне з двох місцезнаходжень обох видів), *Pteridium pinetorum* C.N. Page & R.R. Mill. (2). В околицях с. Карпівка та с. Шандроголово (басейн лівої притоки р. Сіверський Донець – р. Нітриус) потребують охорони ділянка псамофітного степу, комплекси лучної та гідрофільної рослинності (3).

У Слов'янському р-ні запропоновано включити до ПЗФ наступні ділянки. Петрофітний варіант різнотравно-типчакково-ковилового степу з відслоненням крейди в околицях с. Богородичне: *Helianthemum cretophilum* Klokov & Dobroc., *Onosma tanaitica* Klokov (4). Заплавна діброва, псамофітний і петрофітний варіанти степу з відслоненнями крейди, лучні, болотні, гідрофільні флорокомплекси в околицях с. Сидорове: *Astragalus albicaulis* DC., *Jurinea charkoviensis* Klokov, *Gladiolus tenuis* M. Bieb., *Salvinia natans* (L.) All. (5). Регіонально рідкісна вододільна діброва, комплекси кретофільних, лучних, болотних, гідрофільних видів в околицях с. Краснопілля: *Polygala cretacea* Kotov, *Tulipa quercetorum* Klokov & Zoz (6). Багаторізнотравно-типчакково-ковиловий степ, байрачні та вододільні діброви в околицях с. Привілля та с. Прелесне: *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Asch., *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh., *Chrysocyathus vernalis* (L.) Holub (7); с. Хрестище, зокрема, урочище Музичий ліс, що є *locus classicus* для трьох рідкісних видів – *Vincetoxicum ucrainicum* Ostapko, *V. flavum* Ostapko, *Galium raisiae* Ostapko; с. Глибока Макатиха, де зустрічається *Aconitum rogoviczii* Wissjul., околиці сіл Микільське та Торець (8), а також окремі ділянки Маяцького та Теплинського лісництв (9). Окрім зазначених типів рослинності, в околицях с. Рай-Олександрівка охороні підлягає петрофітний степ з відслоненнями крейди: *Jurinea talievii* Klokov, *Carex humilis* Leyss. (10).

В Артемівському р-ні на включення до складу НПП «Святі Гори» запропоновано наступні ділянки різнотравно-типчакково-ковилового степу та його петрофітного варіанту з відслоненням крейди. А саме: ділянки в околицях с. Серебрянка, зокрема урочище Сисоїв Яр: *Astragalus testiculatus* Pall., *Genista donetzica* Kotov (єдине місцезнаходження), *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser, *Orthilia secunda* (L.) House (одне з двох місцезнаходжень для обох видів), *Pyrola chlorantha* Sw. (одне з трьох місцезнаходжень) (11). Балка Різниківська, що між с. Різниківка та с. Кірове з комплексом кретофільних видів – *Linaria cretacea* Fisch. ex Spreng. (єдине місцезнаходження), *Silene cretacea* Fisch. ex Spreng. (одне з трьох місцезнаходжень), *Hyssopus cretaceus* Dubjan., *Artemisia hololeuca* M. Bieb. ex Besser, *A. salsoloides* Willd. Ця балка лише частково увійшла до складу заказника місцевого значення «Крейдяна рослинність біля села Кірове», але необхідно забезпечити охорону унікального флористичного комплексу в повному об'ємі (12).

У басейні Сіверського Дінця розташований ще один природно-заповідний об'єкт загальнодержавного значення – відділення Українського степового природного заповідника НАН України (УСПЗ НАН України) «Крейдяна флора». Для розширення його території пропонуємо ділянку між селами Закітне та Крива Лука, де представлені байрачна діброва, фрагменти різнотравно-типчакково-ковилового степу, лучний, болотний, гідрофільний флорокомплекс: *Archangelica officinalis* Hoffm. (єдине місцезнаходження) (13).

З метою збереження рідкісних та типових флорокомплексів на Донецькому кряжі, у басейнах річок Бахмутка та Лугань, рекомендовано створення в Артемівському р-ні РЛП «Бахмутський». Він також об'єднає уже існуючі природно-заповідні об'єкти та нові перспективні. Потребують охорони у басейні р. Бахмутка наступні ділянки з різнотравно-типчакково-ковилоним степом, його петрофітним з відслоненнями вапняку варіантом та чагарниковим степом: між селами Одрадівка та Кодема (14); неподалік від с. Іванград урочище Весела балка, де зафіксовано місцезнаходження популяції *Caragana scythica* (Kom.) Pojark. (15). У басейні р. Лугань охороні підлягають байрачна діброва, петрофітний степ з відслоненнями пісковика та вугільних сланців в урочищах Скелевий ліс і Марків Яр, що в околицях с. Нижнє Лозове, де проходить північна межа ареалу *Scrophularia donetzica* Kotov (16), а також ділянка різнотравно-типчакково-ковилового степу, що між м. Світлодарськ та с. Миронівське, де зафіксовано єдине місцезнаходження *Astragalus sareptanus* A. Becker (17).

Ряд фітосозологічно цінних флор-ізолятів на Донецькому кряжі, але вже у басейні р. Казенний Торець [4] запропоновано для розширення територій РЛП «Краматорський» та РЛП «Клебан-Бик». Перспективними для включення до складу РЛП «Краматорський» є ділянки різнотравно-типчакково-ковилового степу, що знаходяться неподалік від м. Краматорськ, балки Довга та Широка: *Thymus kondratjukii* Ostapko (18). Неподалік від м. Дружківка в урочищі Веселівські стави знаходиться *locus classicus* для видів *Galium lanulosum* Ostapko, *G. kondratjukii* Ostapko (19). У Костянтинівському р-ні для розширення території РЛП «Краматорський» рекомендовано включення до нього ділянок різнотравно-типчакково-ковилового степу та крейдяних пагорбів між с. Семенівка та с. Маркове, урочище Маркове (*Asperula tephrocarpa* Czern. ex M. Pop. & Chrshan., *Astragalus albicaulis* DC.) (20), а також в околицях с. Олексієво-Дружківка (21).

Для розширення території РЛП «Клебан-Бик» до його складу рекомендовано включення ділянок, розташованих у Костянтинівському р-ні, які характеризуються рослинністю різнотравно-типчакково-ковилового степу та байрачних дібров. А саме: околиці сіл Олександро-Калинове, де зафіксована популяція *Caragana scythica*, якої немає на території регіонального парку (22), Правдівки, де в урочищі Калинівка необхідно охороняти популяції *Paeonia tenuifolia* L., *Chrysocyathus wolgensis* (Steven) Holub (23) та Верхньоторецького, де в урочищі Грачівський ліс – комплекс рідкісних ранньоквітучих дібровних видів (24).

У басейні р. Казенний Торець рекомендовано також створення РЛП «Казенноторецький». Він об'єднає невеликі за площею існуючі природно-заповідні території, а також кластер флор-ізолятів у Красноармійському р-ні: околиці с. Новоекономічне, урочища Луначарське, Разине, балки Дьяконова, Кам'яна, Синявська, Сінна, біля комбінату «Красный уголь», де представлені різні варіанти різнотравно-типчакково-ковилового степу (25); урочище Родинський ліс, що поблизу с. Родинське (26).

Неподалік від м. Слов'янська, с. Соболівка запропоновано створення пам'ятки природи місцевого значення «Соболівський ліс». Це байрачна діброва, де зустрічаються види *Epipactis helleborine* (L.) Crantz, *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., та межуючі з нею ділянки різнотравно-типчакково-ковилового степу (27). У Слов'янському р-ні рекомендовано створення заказника місцевого значення «Карачун», до складу якого увійдуть пониззя та гирло лівої притоки Казенного Торця – р. Сухий Торець, а також урочище Карачун – байрачна діброва, різнотравно-типчакково-ковилоний справжній степ та його петрофітний варіант з відслоненнями крейди (*Onosma tanaitica*, *Scutellaria cretica* Juz.) (28).

На сході Олександрівського р-ну для охорони ділянок різнотравно-типчакково-ковилового степу, зокрема, його псамофітного варіанту, лучного і чагарникового степів, байрачного лісу та лісових культур *Pinus sylvestris* L., *P. pallasiana* D. Don рекомендовано створення заказника місцевого значення «Староварварівський». Він об'єднає Староварварівський ліс та соснові насадження в околицях с. Староварварівка, Яковлівські соснові насадження та балку Маячка поблизу с. Яковлівка (29).

У Добропільському р-ні пропонується розширення території заповідного урочища «Брандушка», що неподалік с. Новотроїцьке, шляхом приєднання ділянок балки з різнотравно-типчакково-ковилоний степом (*Paeonia tenuifolia*, *Bulbocodium versicolor* (Ker Gawl.) Spreng.) (30).

В околицях м. Ясинувата рекомендовано створення чотирьох пам'яток природи місцевого значення: «Урочище Високий ліс», «Урочище Клубний ліс», «Урочище Яковлівський ліс», «Урочище Піскуватий ліс», де представлені байрачні діброви та псамофітний варіант різнотравно-типчакково-ковилового степу на палеогенових пісках (31).

На Донецькому кряжі однією з найменш трансформованих територій є басейн ріки Міус та її правої притоки першого порядку – р. Кринка. Три об'єкти ПЗФ, які розташовані в Міусько-Кринському басейні, – РЛП «Донецький кряж», РЛП «Зуївський», заказник місцевого значення «Леонтєєво-Байрацьке» – мають значну площу та забезпечують досить ефективну охорону біорізноманіття на видовому, популяційному та фітоценотичному рівнях. Однак, це не вичерпує всі перспективи для розширення територій регіональних ландшафтних парків.

Так, площу РЛП «Зуївський» можна збільшити за рахунок включення до його складу флор-ізолятів, де представлено різнотравно-типчаково-ковиловий степ та його петрофітний варіант з відслоненнями вапняку, на території Макіївської міськради і у Шахтарському р-ні. Зокрема, м. Макіївка, с. Нижня Кринка, землі прилеглі, до Ханжонківського водосховища (*Caragana scythica*, *Hyacinthella pallasiana* (Steven) Losinsk. (32). На території Шахтарського р-ну, окрім зазначених типів рослинності, охороні підлягають байрачні діброви та невеликі ділянки луків в околицях сіл Троїцько-Харцизьк та Півного (*Gladiolus tenuis* M. Bieb., принаймні 6 видів роду *Stipa*: *S. dasyphylla* (Czern. ex Lindem.) Trautv., *S. tirsia* Steven тощо) (33); а також сіл Новопелагіївки і Миколаївки (*Gladiolus tenuis* M. Bieb., *Geranium linearilobum* DC.) (34).

Ботанічно обґрунтовано розширення території РЛП «Донецький кряж» у Амвросіївському, Шахтарському р-нах і на території Єнакієвської міськради. Тут представлені байрачні діброви, різнотравно-типчаково-ковиловий та петрофітний степи з відслоненнями вапняків. У Амвросіївському р-ні це ділянки в околицях наступних сіл: Степано-Кринка, урочище Степано-Кринське (*Cystopteris fragilis* (L.) Bernh., *Fritillaria ruthenica* Wikstr.) (35); Русько-Орлівка (*Hyssopus officinalis* L.) (36); Благодатне (*Scrophularia donetzica* на відслоненнях вугільних сланців) (37); Велике Мішкове і Свистуни (38); Мала Шишівка (*Caragana scythica*) (39); Артемівка (*Calophaca wolgarica* (L.f.) DC.) (40). Також у Амвросіївському р-ні охороні підлягають петрофітні степи з крейдяними та мергельними відслоненнями, що неподалік від наступних населених пунктів: м. Амвросіївка, селище Новоамвросіївське (*Genista scythica* Pacz., *Paeonia tenuifolia*, *Artemisia hololeuca* M. Bieb. ex Besser., *Elytrigia cretacea* (Klokov & Prokudin) Klokov) (41); с. Білорівка (*Artemisia hololeuca*, *Genista scythica*) (42); с. Новоклинівка та с. Котовського (*Alyssum gymnopodium* P.A. Smirn.) (43).

У Шахтарському р-ні до складу РЛП «Донецький кряж» запропоновано включити ділянки, що знаходяться в околицях наступних населених пунктів: с. Велика Шишівка (44); с. Петрівське (*Caragana scythica*, *Calophaca wolgarica*, *Galeobdolon luteum* Huds.) (45); с. Грабове, включаючи також територію навколо Грабовського водосховища з багатим прибережноводно-болотним комплексом (*Leersia oryzoides* (L.) Sw.) (46); м. Торез, урочище Глухе, де, крім лісових культур, представлені природні ліси, лучний та прибережно-водний флорокомплекс, а серед видів – *Centaurea salicifolia* M. Bieb. (єдине місцезнаходження); *Epipactis helleborine* (L.) Crantz, *Monotropa hypophegea* Waiir. (одне з трьох місцезнаходжень) (47); с. Дмитрівка (*Verbascum laxum* Filar. & Jáv. – єдине місцезнаходження) (48).

На території Єнакієвської міськради для включення до РЛП «Донецький кряж» рекомендовано кластер фітосозологічно цінних флор-ізолятів в околицях сіл Ольховатка, Іллінка, Кам'янка, Оленівка, Булавінське, зокрема, в урочищі Булавінському знаходиться одне з двох відомих місцезнаходжень *Aconitum rogoviczii* Wissjul. та *Geum aleppicum* Jacq., а також рідкісного виду *Sempervivum ruthenicum* (W.D.J. Koch) Schnittsp. & C.V. Lehm.) (49).

Неподалік від м. Горлівка запропоновано створення заказників місцевого значення «Урочище Кондратівське» (50) та «Поклонський ліс» (51) з метою охорони байрачних дібров, дубово-ясеневих насаджень, різнотравно-типчаково-ковилового степу, що збереглися в умовах значного антропогенного тиску промислового міста.

На Донецькому кряжі, але вже у басейні р. Грузької – лівої притоки р. Кальміус (басейн Азовського моря), місцевість, що знаходиться між м. Моспине та с. Грузько-Ломівка, пропонуємо для розширення заказника місцевого значення «Зорянський степ» шляхом приєднання ділянок різнотравно-типчаково-ковилового справжнього та петрофітного варіантів степу (*Caragana scythica*, *Galium raisiae* Ostapko, *Astragalus pubiflorus* DC.) (52) [11].

На Приазовській височині ступінь континуальності рослинного покриву є нижчим, ніж на Донецькому кряжі, а лісистість – одна з найнижчих у Донецькій обл. Тому навіть невеликі за площею флор-ізоляти, де збереглися окремі популяції рідкісних видів у задовільному стані або в такому, що потребує втручання для їхнього відновлення, мають бути включені до складу ПЗФ [3].

Так, у басейні р. Кальміус для оптимізації охорони рослинного світу Північного Приазов'я рекомендовано включити до складу відділення УСПЗ НАН України «Кальміуське» ряд природних ділянок різнотравно-типчакково-ковилового справжнього та петрофітного з відслоненнями гранітів і вапняків варіантів степу у Старобешевському та Тельманівському р-нах. У Старобешевському р-ні в околицях наступних населених пунктів: смт Старобешеве, включаючи урочище Старобешевське (*Astragalus asper* Jacq.) (53); с. Придорожне (*Caragana scythica*) (54); с. Берегове та с. Новокатеринівка, урочище Зор-Тай (*Astragalus pubiflorus*, *Caragana scythica*, *Echium russicum* J.F. Gmel.) (55); с. Роздольне та смт Комсомольське (*Artemisia caucasica* Willd., *Phlomis hybridus* (Zelen.) R. Kam. & Machmedov) (56); с. Васиївка (57); с. Стила (*Astragalus novoascanicus* Klokov, *Paronychia cephalotes* (M. Bieb.) Besser, *Caragana scythica*) (58).

У Тельманівському р-ні охороні підлягають наступні ділянки: між селами Гранітне та Чермалик (*Erodium beketowii* Klokov, *Ephedra distachya* L., *Geranium linearilobum*) (59); в околицях с. Старогнатівка, урочище Председательській ліс, де, крім означених типів рослинності, представлена байрачна діброва з відслоненнями гранітів, яка знаходиться на південній межі поширення дібров (*Paeonia tenuifolia*, *Tulipa quercetorum*) (60).

У басейні правої притоки р. Кальміус – р. Кальчик запропоновано створення РЛП «Кальчицький», до складу якого увійдуть існуючі природно-заповідні території, а також ділянки у Володарському та Волноваському р-нах, фітобіота яких представлена меотичними петрофітними та справжніми степами, що характерні саме для долини річки Кальчик, а також лучні і гідрофільні флорокомплекси. Зокрема, це ділянки в околицях наступних сіл: Кременівка (*Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm., *A. trichomanes* L., *Thymus pseudograniticus* Klokov & Des.-Schost., *Stipa anomala* P.A. Smirn. ex Roshev, *S. granitica* Klokov) (61); Знаменівка (62); Хлібодарівка, балка Бузівка (63); Шевченко та землі поблизу Кальчицького водосховища (*Asplenium x heufleri* Reichardt) (64); Водяне з урочищем Балка Чорнея (*Asplenium septentrionale*, *Stipa anomala*) (65); Кальчик з урочищем Калка (66); Касянівка (*Asplenium x heufleri* Reichardt, *A. ruta-muraria* L.) (67); Катеринівка (locus classicus для виду *Galium glabricarpum* Ostapko) (68); Янісоль та Малоянісоль (69); селища Донське (*Caragana scythica*) (70). Треба зазначити, що популяції *Stipa anomala* не охоплені охороною в Донецькій обл. зовсім, тому набуває особливої актуальності включення територій, де зустрічається цей вид, до складу ПЗФ.

Територія відділення «Кам'яні Могили» УСПЗ НАН України відноситься до басейну р. Берда. Її розширення можливе шляхом приєднання у Володарському р-ні ділянок характерних для даної місцевості меотичних степів – справжнього та петрофітного з відслоненнями гранітів, а також чагарникового степу, дубових та соснових насаджень, ділянок з лучним і прибережно-водним флорокомплексами на лівому березі р. Каратиш, в околицях с. Федорівка, урочищ Тополя та Швейцарія (71).

Розширення території відділення «Хомутовський степ» УСПЗ НАН України, що знаходиться у басейні р. Грузький Єланчик, можливе за рахунок приєднання ділянок різнотравно-типчакково-ковилового справжнього та петрофітного з відслоненнями гранітів варіантів степу в околицях сіл Греково-Олександрівка та Кузнецово-Михайлівка Тельманівського р-ну (*Galium dubovikae* Ostapko, *Genista scythica*) (72).

Найбільшим природно-заповідним об'єктом у Північному Приазов'ї є НПП «Меотида». Перспективні для його розширення території знаходяться у Першотравневому та Новоазовському районах, а також в околицях м. Маріуполь. У Першотравневому районі це околиці с. Стародубівка, що на правому березі р. Берди, де збереглися залишки діброви на гранітах, а також різнотравно-типчакково-ковиловий справжній і петрофітний варіанти степу (*Asplenium septentrionale*, *A. trichomanes*, *Linaria euxina* Velen., *Paronychia cephalotes*) (73). Неподалік від м. Маріуполь, в околицях сіл Старий Крим, Виноградне та Приморське потребують охорони фрагменти різнотравно-типчакково-ковилового справжнього та петрофітного з відслоненнями вапняків степу, псамофітні флорокомплекси приморських терас, прибережно-водної та солончаково-лучної рослинності лиманів (*Muscari neglectum* Guss., *Papaver maeoticum* Klokov, *Rumex euxinus* Klokov, *Stipa asperella* Klokov & Ossychnjuk, *S. brauneri* (Pacz.) Klokov, *Trachomitum sarmatiense* Woodson) (74). У Новоазовському р-ні, поблизу с. Гусельшикове, що знаходиться у басейні

р. Грузький Єланчик, охороні підлягають ділянки різнотравно-типчаково-ковилового справжнього та петрофітного з відслоненнями сарматських вапняків степу (*Galium verticillatum* Danth. – одне з двох місцезнаходжень, *Teucrium stevenianum* Klokov) (75).

На заході Донецької обл., у басейнах річок системи Дніпра, ландшафтна та біотична різноманітності зазнали найбільшої антропогенної трансформації. Площі флор-ізолятів, що є перспективними для включення до ПЗФ, невеликі, але вони мають значну фітосозологічну цінність. Так, у басейні р. Самари, в Олександрівському р-ні рекомендовано для включення до складу ПЗФ ділянки різнотравно-типчаково-ковилового степу в околицях сіл Карпівка (76) та Весела Гора (77), де представлені також чагарниковий і псамофітний варіанти степу (*Jurinea centauroides* Klokov). На вододілі річок Самара і Казенний Торець – околиці с. Іванівка-Пасічне, урочище Майданна балка (*Thymus pseudorannonicus* Klokov – на межі ареалу) (78).

У басейні р. Бик, на територіях Добропільського та Красноармійського р-нів, також запропоновано для особливої охорони ділянки різнотравно-типчаково-ковилового степу. У Добропільському р-ні: в околицях с. Зелене, урочище Воронцова поляна (*Paeonia tenuifolia*) (79), с. Вірівка (80), ділянка між селами Юріївка та Лиман, де представлені різнотравно-злакові долинові луки і трав'яні болота (81). На території Красноармійського р-ну: в околицях с. Сергіївка, урочище Бирючя балка, де представлені також ділянки засоленого та остепненого луків (82).

У басейні р. Сухі Яли для включення до складу ПЗФ перспективними є ділянки різнотравно-типчаково-ковилового степу на території Мар'їнського р-ну між селами Єлизаветівка та Романівка (83).

У тому ж районі, в басейні р. Вовчої, в околицях с. Галицинівка охороні підлягає урочище Галицинівський ліс – байрачна діброва і прилеглий різнотравно-типчаково-ковилоний степ (*Myosotis ucrainica* Czern., *Paeonia tenuifolia*) (84).

Декілька флор-ізолятів у басейні р. Мокрі Яли, де представлені різнотравно-типчаково-ковилоний степ, запропоновано для включення до складу ПЗФ у Великоновосілківському і Волноваському р-нах. У першому районі – в околицях сіл Красна Поляна (*Caragana scythica*) (85), Старомлинівка (86), Андріївка (87); біля с. Ялта, крім того, представлені лучний та гідрофільний флорокомплекси (*Nuphar lutea* (L.) Smith.) (88). У Волноваському р-ні різнотравно-типчаково-ковилоний степ з ділянкою петрофітного степу пропонуємо охороняти в околицях сіл Затишне та Златоустівка, урочище Лиса гора (89).

Деякі природні території, що нами запропоновані для включення до складу ПЗФ і регіональної екомережі Донецької обл., продовжуються у суміжних адміністративних областях – Харківській, Луганській, Запорізькій, Дніпропетровській. Тому, у разі створення нових об'єктів ПЗФ, буде не тільки підвищена ефективність охорони біологічної та ландшафтної різноманітностей, а й створено умови для формування цілісної національної екомережі.

Висновки

Таким чином, у разі оголошення названих територій природно-заповідними у ПЗФ будуть представлені фрагменти різноманітних типів рослинності, що збереглися, або ті, що потребують відновлення: байрачні, заплавні та регіонально рідкісні вододільні діброви, різні варіанти різнотравно-типчаково-ковилового справжнього степу, різноманітні петрофітні флорокомплекси (на крейді, вапняку, граніті, пісковикі, вугільних сланцях), комплекси псамофітону, галофітону, лучної та гідрофільної рослинності. Будуть охоплені охороною місця зосередження раритетних, рідкісних, реліктових, ендемічних та тих, що знаходяться на межі ареалів, видів рослин. У цій роботі запропоновано обґрунтований перелік 89 фітосозологічно цінних ділянок, перспективних для включення у природно-заповідний фонд Донецької обл., що збільшить загальну площу охоронюваних територій на понад 20 тис. га.

Антропогенно перетворені території, що повертаються до природного стану, за даними ботаничних досліджень також можуть бути включені до регіональної екомережі як її складові елементи – вторинні ключові території, ділянки екокоридорів, буферні зони навколо созологічно цінних природних ділянок або як зони відновлення. Їхнє призначення залежить від ступеня збереженості рослинного покриву, його здатності до відтворення.

1. **Блакберн А.А.** Формирование районных экологических сетей на примере Славянского и Краснолиманского районов Донецкой области / А.А. Блакберн, А.В. Дербенцева, Е.Г. Муленкова, В.М. Остапко, А.Я. Эндеберя // *Заповідна справа в Україні*. – 2010. – Т. 16, Вип. 2. – С. 1–8.
Blakbern, A.A., Derbentseva, A.V., Mulienkova, Ye.G., Ostapko, V.M., and Endeberya, A.Ya., Formation of Regional Ecological Networks on the example of Slavyansk and Krasnyi Liman Districts of Donetsk region, *Zapovidna sprava v Ukraini* (Nature Reserve Formation in Ukraine), 2010, vol. 16, no. 2, pp. 1–8.
2. **Бурда Р.И.** Антропогенная трансформация флоры / Раиса Ивановна Бурда. – Киев: Наук. думка, 1991. – 168 с.
Burda, R.I., *Antropogennaya transformatsiya flory* (Anthropogenous Transformation of Flora), Kiev: Naukova Dumka, 1991.
3. **Бурда Р.И.** Модель збереження петрофітно-степової флори Українського Приазов'я / Р.И. Бурда, В.М. Остапко, Т.Т. Чуприна // *Укр. ботан. журн.* – 1998. – Т.55, № 6. – С. 656–662.
Burda, R.I., Ostapko, V.M., and Chuprina, T.T., A Model of Petrophyte Steppe Flora Conservation of the Azov Sea Coast in Ukraine, *Ukr. Botan. Zhurn.* (Ukr. Bot. Journal), 1998, vol. 55, no. 6, pp. 656–662.
4. **Бурда Р.И.** Фітосозологічна роль басейну Казенного Торця / Р.И. Бурда, С.А. Приходько // *Укр. ботан. журн.* – 1994. – Т. 51, № 4. – С. 127–136.
Burda, R.I., and Prikhodko, S.A., Phytosozological Role of the Kaziennyi Torets River Basin, *Ukr. Botan. Zhurn.* (Ukr. Bot. Journal), 1994, vol. 51, no. 4, pp. 127–136.
5. **Донбас заповідний.** Науково-інформаційний довідник-атлас / [Під заг. ред. С.С. Куруленка, С.В. Третьякова]. Видання друге, перероблене та доповнене. – Донецьк: Донецька філія державної установи «Державний екологічний інститут Мінприроди України», 2008. – 168 с.
Donbas zapovidny. *Naukovo-informatsiyni dovidnyk-atlas* (Donbas Nature Reserved Areas, Scientific Information Reference Atlas), Kurulenko, S.S., and Tretyakov, S.V., Eds., 2nd ed., Donetsk: Donetska filiya derzhavnoi ustanovy “Derzhavnyi ekologichnyi institut Minprirody Ukrainy” (Donetsk Branch of the State Ecological Institute of Ministry for Nature), 2008.
6. **Закон України** «Про природно-заповідний фонд України» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 34. – С. 1130–1167.
National Law of Ukraine on Nature Reserve Fund, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Reports of the Verkhovna Rada of Ukraine), 1992, no. 34, pp. 1130–1167.
7. **Закон України** «Про екологічну мережу України» // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 45. – С. 502.
National Law of Ukraine on Ecological Network of Ukraine, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Reports of the Verkhovna Rada of Ukraine), 2004, no. 45, p. 502.
8. **Муленкова Е.Г.** Общая дифференциация региональной экосети в Донецкой области в связи с флористическим районированием / Е.Г. Муленкова // *Промислова ботаніка: стан та перспективи розвитку: міжнар. наук. конф. (м. Донецьк, 24–26 вересня 2007)*. – Донецьк, 2007. – С. 303–305.
Mulienkova, Ye.G., Total Differentiation of Regional Ecological Network in the Donetsk Region in Connection with Floral Zoning, *Promyslova botanika: stan ta perspektivyvy rozvytku: mizhnar. nauk. konf. (Donetsk, 24–26 veres. 2007)* Industrial Botany: State and Development Prospects. Proc. Int. Sci. Conf. (Donetsk, September 24–26), Donetsk, 2007, pp. 303–305.
9. **Муленкова О.Г.** Флористичні принципи і критерії формування регіональної екологічної мережі Донецької області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.05 – «Ботаніка» / О.Г. Муленкова. – К., 2011. – 20 с.
Mulienkova, O.G., Floristic Principles and Criteria of Regional Ecological Network Formation in Donetsk Region, *Extended Abstract of Cand. Sci. (Biol.) Dissertation*, Kiev, 2011.
10. **Остапко В.М.** Флористическая репрезентативность объектов природно-заповедного фонда в Донецкой области / В.М. Остапко, Е.Г. Муленкова // *Промышленная ботаника*. – 2006. – Вип. 6. – С.157–164.
Ostapko, V.M., and Mulienkova, Ye.G., Floral Representativity of the Natural Reserve Fund Objects in the Donetsk Region, *Prom. Bot. (Industrial botany)*, 2006, vol. 6, pp. 157–164.
11. **Остапко В.М.** Созологическое обоснование учреждения ботанического заказника «Грузсколомовский» (Донецкая область) / В.М. Остапко, Л.В. Купрюшина, Е.Г. Муленкова // *Промышленная ботаника*. – 2007. – Вып. 7. – С. 86–91.
Ostapko, V.M., Kupryushina, L.V., and Mulienkova, Ye.G., Sozological Background for Establishing of “Gruzskolomovsky” Botanical Reserve (Donetsk Region), *Prom. Bot. (Industrial botany)*, 2007. vol. 7, pp. 86–91.
12. **Остапко В.М.** Сосудистые растения флоры юго-востока Украины / В.М. Остапко, А.В. Бойко, С.Л. Мосякин. – Донецк: «Ноулидж», 2010. – 247 с.
Ostapko, V.M., Boiko, G.V., and Mosyakin, S.L., Vascular plants of the Southeast of Ukraine, Donetsk: “Noulig”, 2010.

13. **Остапко В.М.** Оценка потенциальной структуры экологической сети Славянского района Украины Донецкой области / В.М. Остапко, А.А. Блакберн, Е.Г. Муленкова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Геологія – географія – екологія. – Харків, 2010. – № 924. – С. 202–211.
Ostapko, V.M., Blakbern, A.A., and Mulienkova, Ye.G., Evaluation of Ecological Network Potential Structure in Slavyansk Region of Ukraine (Donetsk region), in *Vistnyk Kharkiv. nats. univ-tu im. V.N. Karazina. Seriya: Geologiya – geografiya – ekologiya* (Bulletin of Kharkiv Nat. V.N. Karazin University. Geology – Geography – Ecology), Kharkov, 2010, no. 924, pp. 202–211.
14. **ПЗФ** Донецької обл. Режим доступа: <http://www.investukr.com.ua/get-news/1196>.
PZF *Donetskoi oblasti* (Nature Reserve Fund of the Donetsk Region). <http://www.investukr.com.ua/get-news/1196>.
15. **Проць Б.** Бернська конвенція та оселишна концепція збереження біорізноманіття для України / Б. Проць., О. Кагало, Л. Мочарська та ін. – Львів: Вид-во ЗУКЦ, 2011. – 28 с.
Prots, B., Kagalo, O., and Mocharska, L.B., *Bernska konventsija ta oselishchna kontseptsija zberezheniya bioriznomanityta dlya Ukrainy* (Bern Convention and Habitat Concept of Biodiversity Conservation), Lviv: vyd-vo ZUKTS, 2011.
16. **Регіональна** екомережа Донецької області: концепція, програма та схема / [О.З. Глухов, В.М. Остапко, О.Г. Муленкова та ін.; під заг. ред. В.М. Остапко]. – Донецьк: Вид-во ТОВ «ТЕХНОПАК», 2008. – 96 с.
Regionalna *ekomerezha Donetskoi oblasti: kontseptsija, programa ta skhema* (Regional Econetwork of the Donetsk Region: a Concept, Program and Scheme), Glukhov, O.Z., Ostapko, V.M., and Mulienkova, O.G., Ostapko, V.M., Ed., Donetsk: TOV “Tekhnopak”, 2008.
17. **Червона книга** Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області) / [Під заг. ред. В.М. Остапко]. – Донецьк: Новая печать, 2010. – 432 с.
Chervona knyga *Donetskoi oblasti: roslynnyi svit (roslyny, shcho pidliagayut okhoroni u Donetskii oblasti* (Red Book of the Donetsk Region: Plants (Protected plants in the Donetsk region)), Ostapko, V.M. Ed., Donetsk: New Printing, 2010.
18. **Шеляг-Сосонко Ю.Р.** Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, М.Д. Гродзинский, В.Д. Романенко // Киев: Фитосоцицентр, 2004. – 144 с.
Shelyag-Sosonko, Yu.R., Grodzinskii, M.D., and Romanenko, V.D., *Kontseptsija, metody i kriterii dlya sozdaniya ekoseti Ukrainy* (A Concept, Methods and Criteria for Econet Formation in Ukraine), Kiev: Fitosotsiotsentr, 2004.

Донецький ботанічний сад НАН України

Надійшла 15.09.2013

УДК 712.23:581.5(477.60)

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ БОТАНИЧЕСКИЕ ОБЪЕКТЫ ДЛЯ ВКЛЮЧЕНИЯ В ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫЙ ФОНД ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ И ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОСЕТИ

В.М. Остапко, Е.Г. Муленкова, С.А. Приходько

Донецкий ботанический сад НАН Украины

Представлено краткое ботаническое обоснование 89 фитосозологически ценных участков, перспективных для включения в природно-заповедный фонд Донецкой обл., что увеличит общую площадь охраняемых территорий более чем на 20 тыс. га. Указаны характерные для них типы растительности, а также наиболее научно ценные виды растений, популяции которых находятся на этих участках.

UDC 712.23:581.5(477.60)

POTENTIAL BOTANICAL OBJECTS FOR INCLUSION IN THE NATURE RESERVE FUND OF THE DONETSK REGION AND REGIONAL ECOLOGICAL NETWORK FORMATION

V.M. Ostapko, Ye.G. Mulienkova, S.A. Prikhodko

Donetsk Botanical Garden of the National Academy of Sciences of Ukraine

A brief botanical background is given for inclusion of 89 phytosozologically valuable areas in the nature reserve fund of the Donetsk region. The inclusion of these areas is likely to add 20 thousand hectares to the regional nature reserves. The vegetation types, characteristic of the studied areas were identified, and also the species most valuable in terms of science, the populations of which are found in these sites.